

2020

AN ARTISTIC EXPRESSION OF THE CONNECTION BETWEEN “MAN AND THE UNIVERSE” IN THE WORKS BY SUHRAB SIPEHRI

Nargiza Shoaliyeva

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN, Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer Department of the Uzbek language and oriental classical literature, benazir03@mail.ru

Safar ABDULLOH

Abylaikhan Kazakh University of International Relations and World Languages, Department of Languages and Translation (Middle East). Candidate of Philology, Professor

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/iiau>

Part of the [Classical Literature and Philology Commons](#), [Islamic Studies Commons](#), [Religious Thought, Theology and Philosophy of Religion Commons](#), and the [Terrorism Studies Commons](#)

Recommended Citation

Shoaliyeva, Nargiza and ABDULLOH, Safar (2020) "AN ARTISTIC EXPRESSION OF THE CONNECTION BETWEEN “MAN AND THE UNIVERSE” IN THE WORKS BY SUHRAB SIPEHRI," *The Light of Islam: Vol. 2020* : Iss. 4 , Article 15.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiau/vol2020/iss4/15>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in The Light of Islam by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

DOI: 10.47980/TLOI/2020/4/22

СУХРОБ СИПЕХРИЙ ИЖОДИДА “ИНСОН ВА БОРЛИҚ” ЎРТАСИДАГИ АЛОҚАНИНГ БАДИИЙ ИФОДАСИ

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ СВЯЗИ МЕЖДУ «ЧЕЛОВЕКОМ И БЫТИЕМ» В ПРОИЗВЕДЕНИИ СУХРАБА СИПЕХРИ

AN ARTISTIC EXPRESSION OF THE CONNECTION BETWEEN “MAN AND THE UNIVERSE” IN THE WORKS BY SUHRAB SIPENRI

Nargiza SHOALIEVA,
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN,
Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer
Department of the Uzbek
language and oriental classical literature.
nshoaliyeva74@mail.ru
UZBEKISTAN, 100011, Tashkent, st. A.Kodyri, 11.

Safar ABDULLOH,
Abylaikhan Kazakh University of International Relations
and World Languages, Department of
Languages and Translation (Middle East).
Candidate of Philology, Professor.
www.safarabdulloh.kz

АННОТАЦИЯ: Ушбу мақолада Эрон шеърятининг XX аср бошларидаги “Шеър-и ноу”нинг шаклланиши ва тараққиётида анъанавий ирфоний тафаккурнинг янги мазмунда қайта поэтик идрок этишни бошлаб берган, шеърятда инсон, эътиқод ва ирфон (дунёни ва ўзликни англаш) муносабатларини ўзгача талқинда ифода этган шоир ва рассом Сухроб Сипехрий (1928-1980) ижоди тадқиқ этилган. Шоир ўз ифода услубини ярата олган бадиий тафаккур эгаси, замонавий фалсафий қарашларнинг орифона ғоялар билан узвий боғлиқлигини таъминлаган маърифатпарвар инсон, анъанавий ирфоний қарашлар тизимида “вахдат ал-вужуд”, “комил инсон” назарияларининг талқинига замонавий мазмун бахш эта олган файласуф-шоир, бадиий тафаккур тизимида янги поэтик тимсол ва рамзлар силсиласини яратган сўз санъаткори сифатида замонавий форс шеърятдан мустақкам ўрин олган.

Мақолада “Шеър-и ноу” адабий оқими ривожига хисса қўшган шоир С. Сипехрийнинг адабий жараён такомиллидаги ўрни ва ўзига хос томонларини, унинг асарларида илгари сурилган фалсафий-маърифий ақидалар ва ирфоний ғояларини тадқиқ қилиш ҳамда С.Сипехрий

шеърятига хос инсон ва борлиқ муносабатларининг мазмуни ва уларнинг форс шеърятга тараққиётида тутган ўрни кўрсатиш мазкур мақоланинг асосий мақсадини ташкил қилади. Натижада шоир бадиий тафаккурига хос бадиий тимсол ва рамзлар моҳияти аниқланди ва мазмуни таҳлил қилинди, шоирнинг инсон, табиат ва борлиқнинг ўзаро муносабати муаммоларига оид илғор қарашлари ҳамда уларнинг шоир бадиий тафаккуридаги мазмуни аниқланди. Хулосада Шоир шеърларида инсон ва табиат ўртасида уйғунликни вужудга келтириш тарафдори. С.Сипехрий, бир томондан, инсон ва табиат ўртасидаги чегара ва маҳдудликларни аниқ кўрсатиб беришга, иккинчи томондан, ана шу чегараларни ўртадан кўтариш кераклигини уқтиришга ҳаракат қилади. С.Сипехрий борлиқ ва унга тегишли нарсалар ҳақида фикр юритганда сюрреализм услубига хос, яъни англаниши мураккаб тилда гапиради, аммо бундай баён услубидаги фалсафий маъно Шарқ тасаввуф таълимотидаги ирфоний қарашлардан сарчашма олади. Шоир бадиий тафаккури Шарқ ва Ғарб тасавури ўзаро боғлайди ва уйғунлаштиради.

Таянч сўлар: *Сухроб Сипехрий, шеър, инсон, рамз, борлиқ, табиат, сюрреализм, ирфон, ишқ, абадият, адабиёт.*

АННОТАЦИЯ: В становлении и развитии иранской поэзии в начале XX века творчество поэта и художника Сухраба Сипехри (1928-1980) имеет особое значение. В традиционной системе мистических взглядов поэт – это интеллектуальный мыслитель, способный создать собственный стиль выражения, просветленный человек, обеспечивающий целостную связь современных философских взглядов с ортодоксальными идеями, философ, художественный мыслитель, способный дать современное содержание интерпретации теорий «единства» - (“вахдат ал-вужуд”) и «совершенного человека»- (“комил инсон”). Сухраб Сипехри, как художник и поэт, создавший в своей системе новый набор поэтических эмблем и символов, внесший особый вклад в развитие литературного движения «шэр-и ноу» занимает прочное место в современной персидской поэзии. Основная цель предлагаемой статьи - изучить роль и особенности творчества С. Сипехри в развитии литературы; рассмотреть его философские и просветительские воззрения, а также мистических теории, выдвигаемые в его произведениях; показать содержание взаимоотношений человека и бытия, присущее поэзии С. Сипехри и их роль в развитии персидской поэзии. В результате были выявлены сущность и содержание художественных символов, присущих мышлению поэта, выявлены передовые взгляды поэта на проблемы взаимоотношения человека, природы и бытия и их содержание в художественном мышлении поэта. Надо отметить, что поэт выступает за создание гармонии между человеком и природой. С. Сипехри, с одной стороны, пытается ясно показать границы и ограничения между человеком и природой, а с другой стороны, утверждает, что эти границы следует убрать. Когда С. Сипехри думает о бытии и о том, что ему принадлежит, он говорит на языке, типичном для сюрреалистического стиля, то есть трудном для понимания, но философский смысл

такого утверждения исходит из мистических взглядов восточного мистицизма. Художественное мышление поэта соединяет и гармонизирует воображение Востока и Запада.

Ключевые слова: *Сухраб Сипехри, поэзия, человек, символ, бытие, природа, сюрреализм, мистика, любовь, вечность, литература.*

ABSTRACT: The poet and writer Sohrab Sipehri (1928-1980) played a particular role in the formation and development of Iranian poetry at the beginning of the twentieth century. This poet created his style of expression and was an enlightened person who provided a holistic connection of modern philosophical views with orthodox ideas. He was a philosopher-poet, an artistic thinker who was able to give the contemporary content of the interpretation of theories of «Unity» - («wahdat al-wujud») and «Perfect man» - («komil inson») in the traditional system of mystical views. As a great writer he created a new set of poetic emblems and symbols in his approach, he had a special place in modern Persian poetry as a poet who contributed to the development of the literary movement “new poetry” (“sher-i now”) of Iranian poetry.

The main goal of the article is to study the role and place of Sohrab Sipehri in the development of the literary process, philosophical and educational beliefs, and mystical ideas expressed in his works. As a result, the essence and content of artistic symbols, strong heritage, artistic thinking of poet were revealed. The poet advocates the creation of harmony between man and the universe. S. Sipehri, on the one hand, tries to show clearly the boundaries and limitations between man and the universe. And on the other hand, he argues that these boundaries should be removed between them. When S. Sipehri thinks about existence and what belongs to him, he speaks in a language that is typical of the Surrealist style, that is, difficult to understand, but the philosophical meaning of such a statement stems from the mystical views of Eastern mysticism. The poet's artistic thinking connects and harmonizes the imagination of the East and the West.

КИРИШ

Инсон ва борлиқ ўртасидаги муносабатлар масаласи Сухроб Сипехрий (Shoaliyeva Nargiza 2019:150) ижодида алоҳида ўрин тутди. Таъкидланган мавзу С.Сипехрий ижодида ирфоний оҳангдаги шеърлар билан чамбарчас боғланган ҳолда унинг илк тўплами «Рангнинг ўлими»дан бошлаб сўнгги тўплами «Биз ҳеч ким эмасмиз нигоҳдан ўзга» китобига гўҳида аён, гўҳида мавҳум тарзда намоён бўлади. Сипехрий, айниқса, «Сув одимининг садоси» шеърида «бутун борлиққа, унинг таркибига кирган барча ашёларга муҳаббат чўққиси устидан қарашни, табиатга борлиқдан тараладиган тажаллийнинг бир бўлагига сифингандек талпинишни» инсонлар онгига сингдиришга уринади (Langrudi Shams. 1992:377) Сипехрий инсон ва борлиқ ўртасидаги муносабатларни ижодининг муайян бир даврида эмас, балки бутун

умри давомида, ҳар бир шеър, ҳар бир тўпламида босқичма-босқич ҳолда талкин этади. Шоир «Сув одимининг садоси» шеъридан сўнг яна маънавий сайру сафарга отланиб «Йўловчи» манзумасини яратади ва «Яшил ҳажм» тўплами билан ўзининг ирфоний шеърияси таркибидаги инсон ва борлиқ мазмунига йўналтирилган яхлит поэтик англаш тизимини шакллантиради. Сипехрий бу мажмуада «Йўловчи» руҳиятидаги ҳайрат ва изтироблар таъсиридан четга чиқиб, ҳаёт мазмунидаги табиий эҳтиёж - инсонни борлиқ билан бирлаштириш максадига кўчади. Шоир мазкур ирфоний босқичда борлиқдаги барча нарса ва ашёлар билан маънан бирлашади ва инсониятга “яшил ҳажмдаги пок-мусаффо ҳаётдан” салом етказди. (Langrudi Shams. 1992:358-359)

МАНБА ВА МЕТОД

Дориюш Ошурий шоир ижодига хос хусусиятлар ҳақида тўхталиб ўтар экан, ундаги табиатга бўлган муҳаббатни алоҳида таъкидлаб ўтади. “У сўнгги асрлардаги Ғарб мутафаккирлари каби илохий маънавиятни инкор этмайди, балки унинг ирфоний дунёқараши фақат бир нарсага, азалий ва абадий ҳақиқат – ҳақиқий борликнинг мавжудлиги” англай олади дейди. Шоир ижодида инсон ва табиат - бу ягона ҳақиқатнинг тажаллийси эканлиги деган эътиқоднинг мавжудлиги олим тасдиқлайди.

Шоир руҳиятидаги табиатсеварлик хусусияти, унга ошуфталик Сухробнинг тасвирий асарларида ҳам ҳайратомуз даражада яққол кўзга ташланиб туради. Зеро, унинг мингдан ортиқ тасвирий санъат асарлари (фақат битта асар бундан мустасно) табиатдан олинган илҳом ҳосиласидир. (Ashuri Doriyush 1978:35) Сипехрий табиатни борликнинг бир кўриниши, бошқача айтганда, инсон сезги аъзолари билан кўриб, эшитиб, ҳис этадиган шакли деб билади. Табиат деганда, борлиқни (ontos) ва борлиқ деганда инсон ҳаёти ва умуман инсоният атрофини ўраб олган азалий ва абадий ҳақиқат – Худони тушунади. Шу нуқтаи назардан табиат ҳам унинг учун яратувчидир. Аммо бу яратувчи инсондан айри эмас. Чунки инсоннинг ўзи ҳам ана шу табиат - яратувчининг бир бўлаги. Табиат ранг-баранглиги, таркибий қисмлари, инсониятни қуршаб турган органик ва ноорганик оламлар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси Яратган кўринишларидир. Инсоният эса ундан пайдо бўлиб, ажралиб чиққан мавжудот ҳисобланади.

Рассом, ориф ва файласуф шоир – Сухроб Сипехрий ўзининг онтологик¹ қарашлари, яъни

¹ Юнонча «ontos» - мавжудлик ва «logos» - таълимот сўзларидан келиб чиққан.

борликнинг туб асослари, шакллари, ўзгариши сабаблари, боғланишлари, ҳаракатлантирувчи кучлари ҳамда энг умумий ғоялари ва категориялари ҳақидаги фикрларини асосан исломдаги ирфон фалсафаси ва будда таълимоти нуқтаи назаридан талқин этади. Сипехрийнинг рассомлик санъати билан ошнолиги унинг борлиққа оид қарашларини таъсирчан бўёқлар ва хиссиётга тўла иборалар, тасвирлар, ташбих ва истиоралар орқали ифодалаб беришига имконият яратиб берган. Айниқса, унинг табиат билан боғлиқ тасаввур ва тасвирлари истеъдодли, бой тасаввур ва ирфоний тафаккурга эга мўйқалам соҳибининг кучли тахайюл олаmidан дарак беради. Сипехрий назарда тутган «борлик» тушунчасини тор ва кенг маъноларда англаш мумкин. Сипехрий ижодида тор маънодаги борлик «табиат» тушунчаси орқали, кенг маънодаги борлик эса «олам», «коинот» тушунчаси орқали ифода этилган.

Инсон ўзининг келиб чиқиши ва яшаши нуқтаи назаридан табиатнинг бир бўлаги ҳисобланади. Шу маънода табиат мазмун-моҳият жиҳатидан бевосита барча фаолиятларнинг йиғиндиси, ҳамма нарса ва воқеаларнинг умумий боғланиши, умуман борлигидир.

Сипехрий «борлик» деганда биринчи навбатда инсон ва табиат ўртасидаги муносабатлар мажмуини тушунади. Бу муносабатлар мажмуи инсоннинг географик муҳит – табиат билан уйғун ҳолда ҳаёт кечириши, инсон ва табиат ўртасидаги мувозанат ва гармонияни тасвирлашда намоён бўлади. Ойдин Оғдошлу бу борада дейди: «Сипехрий улғу бир шаҳарнинг рассоми эмас. У табиатни, лойдан қурилган уйлар, лой ва сомон билан сувоқланган деворларни тавсифлар экан, бу нопок дунё билан курашишдан воз кечиб, узлатга чекинади ва уларда паноҳ топади». (Oydin Ogdoshlu. 1997:271)

ТАҲЛИЛ

Сипехрий инсон ва табиатдаги самимийлик, соддалик, озодалик ва мусаффоликни қадрлайди. У ҳаётдаги сохталик ва мураккабликлардан қочиб, табиатдаги табиийлик ва софликка юз тутишни маъқул топади. Карим Имомий Сипехрий шеърлари ва тасвирий санъат асарларида табиат тасвири масаласи хусусида мулоҳаза юритар экан, шоир ижодидадаги ҳар бир детални, ҳар бир поэтик тасвири, ҳар бир табиий ривож ва ўзгаришни «табиатдаги нарсаларнинг соддалаштирилган шакли» (Ashuri Doriyush 1978:38-39), деб атайди. Сипехрий тасвирий асарларида ҳатто бир тўғри чизиқ даштдаги кенг уфқни ёки кўкка бўй чўзган дарахтни эслатади. Марказий Эроннинг табиатига

ҳос бўлган баланд тоғлар, тоғлар ён бағрида жойлашган тўлқинсимон тепаликлар, тепаликлар тагидан оқиб ўтиб, терак дарахтлари обод бўлган жойларга оқиб борадиган дарёчалар, бир-бирига ёпишиб кетган қишлоқ уйлари, уйнинг қуббали томи, уй деворининг дарахт шохи билан «қўл бериб кўришиши», қовжираган ўтлар, ёввойи гул-лолалар, бир неча това-тош, кичик бир кўлмак, ё кичик бир ҳовуз ... буларнинг барчаси рассом диққат-эътиборини ўзига жалб этадиган нарсалардир. (Ashuri Doriyush, Karim Imomiy, Huseyn Ma`sumiy. 1992:39)

Ақсарият тадқиқотчилар С.Сипехрийни жамиятдан табиатга қочиш ва унда паноҳ топишда айблайдилар. (Ashuri Doriyush, Karim Imomiy, Huseyn Ma`sumiy.1992:40) Аммо Сипехрий асарларида табиатни соф ва мутлақ ҳолда тасвирлаш йўқ, шоир тафаккури марказида инсон – шоирнинг «мен»и туради. Шоир «мен»и табиат билан доимий, узвий мулоқотда бўлган, унга қўшилиб кетган ва унда яшаётган шахсдир. Сипехрий жамиятни табиатга кўчиради. Жамиятни табиат билан яшаш, у билан дўст бўлиш ва унга талпинишга чорлайди. Сипехрийнинг ижтимоийлиги ҳам ана шунда. Фақат бу ижтимоийлик бошқаларникидан анча фарқ қилади. Бу ўринда Сипехрий экзистенциализм фалсафасини ёқлагандай бўлиб чиқади. Экзистенциализм фалсафаси бўйича дастлаб, инсон табиат қўйнида яшар экан, уни ўзидан ажратмайди ва унинг ўзи ҳам табиатнинг бир қисми сифатида мавжуддир. Лекин бу давр узоққа чўзилмайди. Инсон тафаккури тараққиёти натижасида у сунъий табиат яратиб, ўзини табиатдан ажрата бошлайди. (Garb falsafasi. 2004:627) Сипехрий ҳам экзистенциалистларга ўхшаб, табиатдан ва бора-бора ўзидан ҳам «бегоналашган» инсониятни яна ўзининг ибтидоси – табиат билан боғланишга чорлайди. Фақат шу йўл билан инсон ўзини ва ўзлигини англаш имкониятига эга бўла олади. Сипехрий ҳам экзистенциалист файласуфлар каби бугунги давр инсоннинг ҳаётга бўлган қизиқишини тобора чўктириб, йўқотиб бораётганлиги ҳақида қайғуради.

Бугунги давр инсони табиатнинг такрорланмас чиройини ҳам, инсонлар қадрини ҳам ҳис қилмайди. Инсон фақат ақли билан яшар экан, ақл уни танҳо ўз манфаатларини кўзлашга ундайди. Натижада инсон ҳаётидан “эзгулик” ўрнига “фойда” ахтаради. Бундай одамнинг онги дастурлаштирилган машинага ўхшаб қолади ва ички беғубор ҳиссиётларидан маҳрум мавжудотга айланади. Бундай одамларга ҳаёт зерикарли, маъносиз бўлиб туюлади. Шоир фақат ўз юрагида болаларга ҳос бўлган самимийлик ва ҳайратланиш хусусиятларини сақлаб қолган

одамларгина борлиқнинг гўзаллигини ҳис қилиши мумкинлиги ҳақида гапиради. (Garb falsafasi. 2004:628)

Сипехрий ижтимоий ҳаётда рўй бераётган воқеаларнинг сабаб ва оқибатларини табиатдан излайди, табиатни ижтимоий ҳаётнинг илдизи деб билади. Сипехрий ўзининг биринчи шеърини тўплами - «Рангнинг ўлими»дан бошлаб лирик қаҳрамонининг табиат ва ундаги нарсаларга бўлган муносабати масаласини бадиий таҳлилдан ўтказиб бошлайди. Албатта, Нимо Юшиж услуби таъсирида ёзилган ва маълум даражада унинг ижтимоий қарашларини ҳам ўзида мужассамлаштирган бу тўпланда Сипехрийнинг «табиат»и ҳали «Худо билан қўшилиб, унга сингиб кетган табиат» даражасида намоён бўлади деб бўлмайди. Сипехрий бу тўпланда бор-йўғи табиат ва табиатдаги ашёлар ва ҳодисаларни бадиий тасвирга олиш орқали ўзининг ижтимоий ҳаётга бўлган муносабатини ифодалашга ҳаракат қилади.

Масалан, мазкур тўпландаги «مرغ معماً» («Муаммо қуши»), «رو به غروب» («Субҳидам»), «صراب» («Қуёш ботар томонга юзланиб»), «دزه خاموش» («Сокин дара»), «دریا و مرغ» («Денгиз ва одам»), «نقش» («Пинҳон қуш билан»), «با مرغ پنهان» («Сирғаш») каби бир қатор шеърларда табиат билан боғлиқ ашёлар, мавжудотлар ва ҳодисалар (қуш, терак, биёбон, қуёш, гиёҳ, дарахт, қарға, водий, уфқ, дарё, денгиз, сув, қуёшнинг ботиши, тош, тоғ, соя, кун, тун, калхат, тумшуқ, шох, дара, осмон, шафак, булут, оқ булут, ел, япроқ, қоя, эчкимар, илон, қанот, соҳил, тўлқинлар, шамол, тўфон, момақалдирик, ёмғир...) нинг аслида ижтимоий ва фалсафий мушоҳадалар баёни учун хизмат қилганини кузатиш мумкин.

Ушбу тўпландаги бошқа бир шеърларда эса (масалан, «سپید» («Субҳидам»), «روش شب» («Ёруғ тун»), «مرگ زنگ» («Рангнинг ўлими»), «خراب» («Ваҳшат») ашёлар, мавжудотлар ва ҳодисалар шоирнинг сюрреалистик тахайюл ва тафаккурини ифодалаш учун хизмат қилган. Шоирнинг илк шеърини тўпламида табиат ижтимоий ҳаёт ва бадиий тафаккур атрофидаги майда-чуйда деталлардан таркиб топган объект сифатида жилваланади. Шу жиҳатдан, С.Сипехрийнинг қисман реализм ва қисман сюрреализм услубида ёзилган бу тўпландан инсон ва табиат ўртасидаги муносабатларнинг етуқ бадиий талқинини топиш анчайин мушкул.

С.Сипехрийнинг иккинчи шеърини тўплами «Тушлар ҳаёти»да табиатдаги унсурлар – мавжудотлар, жонзотлар (қуш, парилар, илон...), ашёлар, нарсалар, шакллар, ҳодиса ва ҳолатлар аслида шоир поэтик тафаккурининг асл моҳиятини очиб беришга хизмат қилади. Мана шу

“предметлаштирилган объективлик” табиатдаги мавжуд нарсалар орқали янги поэтик маънолар кашф эта бошлайди. Масалан, ой, булут, гиёҳ, соя, шох, гуллар, ўтлар, шабнам, юлдуз, қоронғулик, намлик, дарё, ювиниш, уфқ, тун, ёмғир, иссиқлик, мрамор, ел, кул, йўл, қоялар, соҳил, суяк, марварид, биёбон, гўбор, ёруғлик, фазо, тоғ, қуёш, кум, тол, боғ, нур, барг, хид, ранг, қанот, тупроқ, парвоз, дарахт, нилуфар, ер, илдизлар... каби ўнлаб вазият, ҳолат ва нарсалар аслида инсон ва борлик мувозанати масалаларини ёритишга хизмат қилади. Абстракт тафаккур орқали предметлаштирилган поэтик тасвир конкрет ҳиссиётларнинг ифодаланиш воситасига айланади.

Лирик қаҳрамоннинг психологик ҳолатлари куйидаги поэтик тасвирлар орқали намоён бўлади - бедорлик, уйқу, туш, пушаймонлик, уйқуираш, руҳ, уфқнинг иссиқ танаси, дарёнинг бешиги, юлдузнинг уйқуираган шабнами, руҳнинг чанқок девори, истакка тўла тун, чамандаги яшил мраморнинг оқ томири, ҳиргойи, йўлнинг ҳансираши, қояларнинг ҳавас билан ҳидлаши, тун хиргойилари, ўтларнинг совуқ суяги, тунни ичмоқ, йиғламоқ, ёлғиз қўймоқ, ёлғизлик, ёлғизликнинг қоронғу ёстиғи, вужуд уйқуси, рўёлар, ёлғоннинг оқлиги, соясиз сутунлар, уйқунинг синган тилсими, кўз марвариди, кўзларнинг қора насими, дарбадар дўзах, тушнинг тасвири, кечаги тушнинг иссиқлиги, нигоҳнинг илдизи, фарёд, садо, туш ғунчаси, лаззат, соқов ва ҳаракатсиз совуқ қоралик, нур ёмғири, сирли дунё, беҳудлик, лаънат, интизорлик, афсун, дўзах захри, даҳшат, афсун қилинган аччиқ гиёҳ, хомушлик, қўрқитиш, дарбадар дев, қоннинг томирлардаги хиргойиси, ҳаётнинг шаклсиз рўёси, қутулган гўзаллик, чуқур қоронғулик, ҳис қилмоқ, қидирмоқ, йўқотмоқ, қутулмоқ, рангсиз ва енгил нур, руҳнинг сояси, ҳаёт қоронғулиги, овоз сарчашмаси, афсона қуши, изтироб ёруғлиги, йўқолган том, ваҳм, фаромушлик, тасвир табассуми, дарахтнинг кўзлардан ўсиб чиқиши, тун ва кун чегараси, туш чегараси, бепарво ел, тушлар диёри, рўёлар шишаси, ўсишнинг овози, томирларда югурмоқ, ўлим, уйқу, хато, лаҳза, уйқуга кетган томир, тананинг илдизлари, жавобсиз овоз, ҳушёрлик.... Янги маънодаги образлилик поэтик ифодани тасвирлаш, сўзлар семантик доирасини кенгайтириш, уларга янги поэтик маъноларни бағишлашга хизмат қилганлиги намоён бўлади (Suhrah Sepehri. 1996:33-57) Тўпланда шоир табиатни биринчи тўпландаги шеърларга нисбатан анча жонли, аниқроқ ва ёрқинроқ тасвирлашга муваффақ бўлади. Бу гал табиат ва ундаги унсурлар детал ҳолат қобиғидан чиқиб лирик қаҳрамоннинг ички кечинмалари ва

рухий ҳолатига кўчади. Натижада табиат ва инсон, шунингдек, лирик қахрамон ўртасидаги муштарак манзаралар ҳосил бўлади:

مرغ مهتاب
می خواند.
ابری در اتاقم می گرید.
گل های چشم پشیمانی می شکند.
در تابوت پنجره ام بیکر شرق می لولد.
مغریب جان می کند،

می میرد. (Suhrah Sepehri. 1996:77,78)

Ой қуши

Сайрайди.

Хонамда бир булут йиғлайди.

Пушаймонлик кўзларидан гуллар очиларди,

Деразамнинг тобутида шаркнинг қомати судраларди

Мағриб жон беради.

Ўларди.

Бу муштарак манзаралар («ой қушининг сайраши», яъни ой ёғдусининг лирик қахрамон хонасига таралишидан «хонадаги булутнинг йиғлаши», яъни шоир «мен»и юрагидаги ғам-андух ғуборининг кўтарилиши натижасида «пушаймонлик кўзларидан гуллар очилганлиги», яъни пушаймонлик ва ноумидлик ўрнини умид ва ишонч эгаллаганлиги табиатга доир воқеликнинг лирик қахрамон кечинмалари билан боғланиши ва узвий кўшилиши асосида талқин қилинган.

Шоир табиатни лирик қахрамон, яъни инсоннинг қисматдоши, сирдоши ва ҳамдардига айлантиради. Инсон яна бир карра табиат билан қисматдош эканлигини англаб етади:

رؤی علف ها چکیده ام
من شینم خواب آلودیک ستاره ام.
که روی علف های تاریکی چکیده ام.
جا یم اینجا نبود.
نجوای نمناک علف ها رامی شنوم...
...کاش اینجا – در بستر پُر علف تاریکی – نچکیده بودم!
فانوس از من می گرید.
چگو نه بر خیزم؟
به استخوان سرد علف ها چسبیده ام.
و دور از من، فانوس

و شومی کند (Suhrah Sepehri. 1996:76) در گهواره خروشان دریا شست

Ўтлар устига томганман.

Мен бир юлдузнинг уйқусираган шабнами каби

Қоронғулик ўтлари устига томганман.

Менинг жойим бу ер эмас эди.

Мен ўтларнинг намли шивирлашини эштаман.

Менинг жойим бу ер эмас эди.

Фонус

Денгиз тўлқинларининг бешигида ювинмоқда.

С.Сипехрий шеърятига хос бўлган инсон ва табиат ўртасидаги муносабат илмий адабиётларга мавжуд уч тарихий ривожланиш босқичлари орқали ифодаланади:

– афсонавий (мифологик) – инсоннинг табиатга қарамлиги даври;

– илмий-технологик (инсоннинг табиат устидан ҳукмронлиги);

– мулоқот (диалог) – табиат ва инсоннинг уйғун барқамоллиги. (Obidiniy Komuor. 2000:579)

Сипехрий инсон ва табиат ўртасида уйғунликни вужудга келтириш тарафдори. Унинг фикрича, инсон ва табиат ўртасидаги уйғунлик инсонни табиатнинг бир бўлаги сифатида идрок этиш баробарида табиатнинг ўзини ҳам ўз вужудининг бир бўлаги сифатида англаш даражасида талқин этиш зарур. Сипехрийнинг юқорида келтирилган шеърининг парчасида инсоннинг булутга, сўнг булутдан қатра томчига айланиб, «ўтлар устига томиши» композицияси буддийлик таълимотидаги «дхармалар», яъни заррачалар, унсурлар ҳақидаги назариясини эслатади. Бу назария бўйича, оламдаги нарсалар «дхарма»². (O`zME. 2002:392) - моддий ҳодисаларга кириб боради ҳамда доимо ҳаракатда бўлади.

Инсоннинг табиатдаги мавжуд бирон-бир унсурга айланиши ёки табиатдаги бирон-бир унсурнинг инсон вужудининг бир қисмига айланиб, яна табиатга қайтиши (масалан, «бир юлдузнинг уйқусираган шабнамга айланиб, қоронғулик ўтларининг устига томиши», «ўтларнинг совуқ суягига ёпишиб қолмоқ») ҳақидаги фикр Сипехрийни Будда таълимотидаги руҳнинг бир жондан иккинчи жонга ўтиши борасидаги ақидаларига таянганлигидан далолат беради.

Сипехрий иккинчи шеърининг тўпламидаги табиат билан боғлиқ шеърлари орқали ўзини маҳоратли сўз мусаввири сифатида ҳам кўрсата олган. Жумладан, у мазкур тўпلامнинг аксар шеърларида табиатдаги жонсиз икки ё уч унсур (масалан, «нур», «ёмғир») иштирокида янги поэтик маъно ва тасвирлар яратади. Масалан: «нур ёмғири», «ёруғлик илдизи», «фазонинг шаклсиз кўчаси», «тунларнинг зангори ғубори».

Сухроб Сипехрийнинг инсон ва табиат узвий алоқадорлиги мавзуидаги кўпчилик шеърлари унинг ўзбек адабиётининг ўзига хос такрорланмас истеъдод эгаларидан бўлган Усмон Носир (1912-1944) шеърятининг билан ўхшаш ва уйғун томонларини кўрсатади³. (Umirzoqova N.T. 2005:13-

² Буддизм талимотига кўра дхарма абадийдир, доимо пайдо бўлиб йўқолиб туради.

³ Мазкур диссертациянинг иккинчи боби “Руҳият ва табиат тасвири” деб номланади. Шеърятда табиат тасвири турли поэтик мақсадларни ифодалашга хизмат қилиши таъкидланади.

20) Н.Т.Умрзокованинг таъкидлашича, Усмон Носир ўз асарларида табиатнинг бетакрор гўзал манзараларини ва шу манзараларга мос бўлган рухий олам қирраларини тасвир этган. Усмон Носир табиат манзараларига эътибор билан қарар экан, табиатнинг мутлақ ва азалий қонунларига қатъий амал қилади. Шоир шеърлятидаги шоир, шеър, йўловчи, йўл, юрак, севги, шамол, ой, кеча, денгиз, кўнгил сингари хилма-хил поэтик образлар шоир рухий оламини кашф этишда муҳим бадий унсурга айланади. Табиатнинг оний бир ҳолати лирик қаҳрамон кайфиятидаги кўтаринкилик, ёнги тушқунликни ифодалашга хизмат қилади.

Сухроб Сипехрийнинг табиат ва борлик мувозанати борасидаги поэтик тафаккури ва Усмон Носир шеърлятининг ўхшашлик томонлари мавжудлиги аниқ. Аммо мана шу икки буюк ижодкор фикр уйғунлигида улар моҳиятини ажратиб турадиган ўрин Сухроб Сипехрийга тааллуқли бўлган мистик-поэтик йўналиш ҳисобланади. Умуман олганда, замонавий ўзбек поэзияси такомиллини Эрон шеърляти ривожини билан қиёсий ўрганиш жараёнини бошлаш бугунги шарқшунослик ва эроншунослик олдига турган муҳим ва долзарб вазибалардандир.

С.Сипехрий гоҳида ташхис санъатини қўллаб, жонсиз нарса ва ашёларни жонли мавжудот сифатида тасвирлайди: «ой қуши», «соя қўли», «қошин қалби», «нур ёмғири».

Сипехрий бу тўпланда нафақат ташхис⁴ (Shamiso Sirus. 1995:64-65) санъатини қўллади, балки янги ташбиҳлар⁵ ҳам яратади. Жумладан, унинг «нур ёмғири» ва «нур ўрмони» каби мавҳум ташбиҳлари (Shamiso Sirus. 1995:39) «ҳинд» услуби шеърлятидаги мавҳум ва мураккаб ташбиҳларни эслатади. Ташхис санъатининг ташбиҳ ва истиора санъатлари таркибида келиши Сипехрийнинг инсон ва табиат мавзуси билан боғлиқ шеърларида энг кўп учрайдиган бадий воситалардан бири ҳисобланади.

Сипехрийнинг учинчи шеърли тўплами «Қуёш парчалари»да инсон ва табиат ўртасидаги муносабатлар масаласи ва табиат тасвири фикрий ва бадий жиҳатдан янги босқичга кўтарилади. Шоир олдинги тўпламлардаги бадий тасвирларни кучайтириб, янгидан-янги поэтик тимсоллар, поэтик тасвир ва маънолар, янги ташбиҳ ва иборалар яратишга киришар экан, табиатдаги ашёлар, унсурлар ва ҳодисаларни инсоннинг табиий моҳиятига олиб киришга уринади:

⁴ Европа адабиётида бу санъатни «Personification» деб атайдилар.

⁵ «Нур»нинг таралиши ёмғирнинг ёғилишига ўхшатишган, аммо воқелиқда «нур»нинг «ёмғир»и мавжуд бўлмаган нарсасидир. Шу жиҳатдан бу ташбиҳни «тахайюлий ташбиҳ» деб аташ мумкин

در بيداری لحظه ها
پيکرم کنار نهر خروشان لغزید.
مرغی روشن فرود آمد
و لبخند گنج مرا بر چید و پرید.
ابری پیدا شد
و بخار سرشکم را در شتاب شفافش نوشید.
نسیمی بر هنه ز بی پایان سر کرد
و خطوط چهره ام را آشغت و گذست.
در ختی تا بان
پيکرم را در ریشه سیاهش بلعید.
طوفانی سر رسید
و جا پایم را ربود.
نگاهی به روی نهر خروشان خم شد:

(Suhrab Sepehri. 1996:133-134) تصویرى شکست.

Лаҳзалар уйғоқлигида

Тошқин дарё бўйида жисмим сийпанарди.

Ёруғ қуши қўнди

Менинг хайратли табассумимни териб олди ва
учиб кетди.

Булут кўринарди

Беғуборли шошиб учишида кўз ёшларим

буғини ичибди

Ниҳоясиз ва яланг еллар эсишни бошлади

Юзимдаги ажинларни силаб ўтди

Порлоқ дарахт

Жисмимни қора илдизи ила ютди.

Туфон бошланди

Оёқларим изини учуриб кетди

Тошқин дарё юзига бир нигоҳ эгилди:

Бир тасвир синди.

Бир хаёл тарқалди.

Сипехрий нигоҳида, табиат билан узвий алоқани узган XX аср одами «илдизсиз» инсондир. Табиатнинг бир бўлаги бўлган инсон тафаккур ва тараққиёт натижасида унинг, яъни, табиатнинг кушандасига айланди. Цемент, темир, тутун, умуман, кимёвий маҳсулотлар асри ҳаво, сув, тоғ, ўрмон ва тупроқ таркибини заҳарлади, табиатни, умуман борликни булғади. Натижада инсон борлик ихотасида яккаланиб, бегоналашиб қолди. Аммо она табиат, она ёмон боласини кечиргани ва уни барибир севгани каби яна инсонни йўқлаб келди, уни ўз кучоғига олиб, қалбидаги губорлар, кўзидаги ёшларни ювиб ташлади.

Сипехрий бу тўпланда ўз экзистенциалистик ғояларини илгари суради: она табиат ва борликдан узилиб, ўзидан бегоналашган ва аросатда қолиб, нима қилишини билмай қолган, «илдизсиз», «томирсиз», бечора ва ожиз инсон масаласини ўртага ташлайди. Бу инсон, уни ўраб олган даҳшатлар қуршовида бир япроқ каби титраб турибди. У ёрдамга муҳтож, ўз халоскорини кутмоқда. Бу қудратли, илоҳий халоскор Сипехрий нигоҳида борлик тушунчаси билан уйғунлашган табиатдан ўзга нарса эмас:

به روی شط و حشت برگی لرزانم،
 ریشه ات را بیاویز.
 من از صدا ها گذ شتم.
 روشنی را رها کردم.
 رؤیای کلید از دستم افتاد.
 کنار راه زمان در از کشیدم.
 ستاره ها در سردی رگ هایم لرزیدند.
 خاک تپید.
 هوا موجی زد.
 علف ها ریزش رؤیا را در چشمانم شنیدند.
 میان دو دست تمنّایم روییدی
 در من تراویدی.
 آهنگ تاریک اندامت را شنیدم:
 «نه صدایم
 و نه روشنی.
 طنین تنهایی تو هستم،
 طنین تاریکی تو».
 سکونم را شنیدی:
 «به سان نسیمی از روی خودم بر خواهم خواست،
 در ها را خواهم نشود».
 چشمانت را گشودی:

آمد (Suhrah Sepehri. 1996:135-137) شب در من فرود آمد

Ваҳшатли дарё юзида титраган япроқман,
 Илдизингни чузгин.

Мен садолардан ўтдим.

Ёрукликни қўйиб юбордим.

Руёлар кулфи қўлимдан тушиб кетди.

Замон йули ёнида чўзилдим.

Юлдузлар томирларим совуқлигидан

титрадилар

Тупроқ зарби.

Осмон тўлқини.

Руё тўкилишини қўларимда эшитди ўтлар:

Хоҳловчи икки қўлим орасида ўсдинг,

Ичимдан униб чиқдинг.

Қоматингни қоронғу оҳангини эшитдим:

“Мен на садо

На ёруғлик мен.

Сени ёлғизлигинг оҳангиман,

Мен қоронғулигинг оҳангиман.”

Хомушлигим эшитинг:

“Насим каби вужудимдан эсиб чиқажакман,

Эшиқларни очажакман,

Мангулик тунида эсиб кетажакман.”

Қўларингни очдинг:

Менга тун кунди.

Шоирнинг тўртинчи шеърий тўплами «Ғам шарқи» шеърлари бу фикрни яна бир бор тасдиқлайди. Сипехрий аввалги уч шеърий тўпламларида инсонни табиатда ва табиатни инсонда кўриб, улар ўртасидаги мавжуд бўшлиқлар ва узилишларни тўлдириш, қайта боғлашга уринади. Сипехрий бир томондан, инсон ва табиат

ўртасидаги чегара ва чизикларни аниқ кўрсатиб беришга, иккинчи томондан, ана шу чегараларни ўртадан кўтариш кераклигини уқтиришга ҳаракат қилади ва бунга эришади ҳам. «Ғамнинг шарқи» тўпламидан бошлаб, Сипехрийнинг инсон ва табиат мавзусидаги қарашларининг янги қирралари очила бошлайди. Бундан сўнг шоирнинг «табиат»и кенгая боради, янги мазмун касб эта бошлайди ва «борлик» деган фалсафий-ирфоний тушунчанинг узвий заррачаларига айланади.

Сипехрий табиатдаги нарсалар (ғиёҳ, ўт, тош, сув, тупроқ, дарахт...), жонзотлар (қуш, ари, сигир...) ва ҳодисалар (шамол, қушнинг учиши, қушларнинг сайраши, нилуфар гулининг очилиши, куннинг ёриши, қоронғулик тушиши, ёмғирнинг ёғиши...) ни ягона мавжудлик – борлиқнинг унсурлари сифатида қарай бошлайди. Шоир тафаккурида юз берган бу ўзгариш тасодифий бўлмасдан, унинг Японияга қилган сафари, япон фалсафаси ва буддийлик таълимоти билан боғлиқ ҳолдир. «Ғамнинг Шарқи»дан бошлаб шоирнинг ҳар бир шеъри, ҳатто гоҳида ҳар бир сатрида борлик унсурлари, уларнинг таъсири ва инъикосини кўриш мумкин.

Шоир тўпламдаги биринчи шеър («Равона») дан бошлаб борлиқдаги ҳодисаларни тасвирлай бошлайди: ари ваҳм кенгликларида учиб, гул излайди. инсон ҳам бир боғдан, яъни бу дунёдан бошқа бир бокка, у дунёга сафар қилади. Инсон ҳам, борлиқдаги бошқа жонзотлар ҳам доимий сафар ва ҳаракатдадир... Иккинчи шеър «Ҳало» («Хей») деб номланади. Бу шеър табиатдаги қарама-қарши икки ҳодисанинг тасвири билан бошланади:

تنها به تماشاى چه اى؟

بالا، گل يك روزه نور.

پاينن، تاریکی باد. (Suhrah Sepehri. 1996:216-217)

Ёлғиз нимани томоша қиляпсан?

Юқорида нурнинг бир кунлик гули.

Пастда шамол қоронғулиги.

Бу шеърий парчада тазод санъатини ташкил этиб келган туркум сўзлар – юқори - паст; нур - қоронғулик; гул - шамол борлиқ ва ҳаётдаги икки қарама-қарши куч, эзулик - ёвузликнинг поэтик тимсолларидир. Кейинги шеърдан бошлаб, С.Сипехрийнинг инсон – табиат - борлиқ ўртасидаги муносабатларга оид қарашлари унинг ирфоний дунёқараши билан қоришиб кетган ҳолда баён этилади:

مى رویید. در جنگل، خاموشی رؤیا بود

شبم ها بر جا بود.

در ها باز، چشم تماشا باز، چشم تماشا تر، و خدا در هر... آیا بود؟

خورشیدی در هر مشت: بام نگه بالا بود.

می بو بید. گل وا بود؟ بو بیدن بی ما بود: زیبا بود.
تنهایی، تنها بود.

ناپیدا، پیدا بود.

«او» آنجا، آنجا بود. (Suhrab Sepehri. 1996:219-220)

(«پاد مه»)

Ўсарди. Ўрмонда сокитлик рўё эди.

Шабнамлар ўз жойида эди.

Эшиклар очик, томоша кўзи очик, томошанинг кўзи нам,

ва Худо ҳар жойда...оё эди?

Ҳар бир муштда бир куёш: Нигоҳнинг томи юқорида эди.

Ҳидларди. Гул очилганмиди? Ҳидлаш бизсиз эди: Гўзал эди.

Ёлғизлик танҳо эди.

Нопайдо пайдо эди.

«У» у ерда, у ерда эди.

Сипехрий бу шеърда будда таълимотидаги «фано» мақоми «нирвана»га ислом ирфонидидаги «вахдат ул-вужуд» (борлиқнинг бирлиги) ғоясини қўшади: борлиқ ва унга тааллуқли нарсаларни (ўрмон, ўсиш, шабнамлар, эшиклар, томоша, кўз, мушт, куёш, нигоҳ, том, тепа, хид, гул, одамлар, гўзаллик, танҳолик, мавжудлик) «нирвана» сокинлигига ўхшаган сокинлик қамраб олган. Аммо туш ва бедорлик оралиғидаги бу сокинлик бўм-бўш сукунатдан иборат бўлмасдан, худонинг бепоён замон ва макон тушунчалари билан белгилаб бўлмайдиган вужудига тўлган ҳолда аён ва ноаён тарзда доимий ва узлуксиз ҳаракатдадир.

Тўртинчи шеърий тўпламдан бошлаб С.Сипехрийнинг сюрреалистик руҳияти ҳам орта боради. Абстракт тушунчалар, абстракт тасвирлар, ғайри-воқеий тасаввурлар ушбу тўпламдаги ҳар бир шеър мазмунидан ўрин олган. Сипехрий бошқалар мушоҳада эта олмайдиган, ҳис қила олмайдиган нарса ва ҳодисаларни тасвирлашга ўтади, ибтидосизлик, мавжсизлик ва рангсизлик манбаи бўлмиш буюк борлиқ ҳақида фикр юритади:

سرچشمهء رؤیش های، پایان تماشایی

تو تراویدی: باغ جهان ترشد، دیگر شد.

صبحی سرزد، مرغی پرزد، يك شاخه شكست: خاموشی هست.

خوابم بر بود، خوابی دیدم: تابش آبی در خواب، لرزش برگی

در آب.

این سو تاریکی مرگ، آن سوزیایی برگ. اینها چه،

آنها چیست؟ انبوه زمان ها چیست؟

این می شکفتد، ترس تماشا دارد. آن می گذرد، زحمت دریا دارد.

پرتو محرابی، می تابی. من هیچم: بیچک خوابی. برنرده اندوه

تو می پیچم.

تاریکی پروازی، رویای بی آغازی، بی موجی، بی رنگی، دریای

هماهنگی! («های»)(Suhrab Sepehri. 1996:223-224)

Ўшишлар асосисан, денгизсан, тамоша

ниҳоясисан.

Сен яшнадинг: олам боғи намланди, ўзгарди.

Яна тонг отди, қўш қанот қоқти, бир шох

синди: Сокитлик мавжуд.

Мени ўйқу босди, бир туш кўрдим: Тушда мовийни ялтираши,

сувда япроқ қалтираши.

Бу томон ўлим зулмати, у томон япроқ гўзаллиги. Булар-чи? Улар нима?

Замонлар зичлиги нима?

Бу гулларди, томошадан кўрқиб. У ўтарди, денгиздан ҳайиқиб.

Меҳроб шуъласисан, нур сочасан. Мен ҳечман: Уйқу ўрами.

Сенинг ғаминг панжарасига чирмашаман.

Парвознинг зулматисан, овозсиз рўёсан, тўлқинсизсан, рангсизсан,

ҳамоҳангли денгизсан!

Сипехрий борлиқ ва унга тегишли нарсалар ҳақида фикр юритганда сюрреализм услубига хос “гунг” тилда, яъни тушуниши мураккаб тилда гапиради. Аммо бу «гунг», баён соқов кишининг ғудранишидан тамомила фарқ қилади. Зеро, юзаки қараганда, тумтароқ ва узук-юлук бўлиб кўринган бу баёнда фалсафий маъно яширинган. Бу фалсафий маъно Шарқ динлари ва таълимотларидаги ирфоний қарашлардан сарчашма олиб, Ғарб экзистенциализм фалсафаси билан қоришиб кетади. Аммо Сипехрийнинг инсон ва борлиқ муаммолари билан боғлиқ экзистенциалистик қарашлари Ғарб экзистенциализми, айниқса, француз экзистенциализми намояндалари Жан-Поль Сартр (Sartre J.P. 1953:56) ва Албер Камюниқидан бутунлай фарқ қилади.

Сартр ўзининг «Борлиқ ва йўқлик» номли асарида экзистенциализм фалсафий оқимининг йирик намояндаларидан бири М.Хайдеггернинг «дасийн» (инсон борлиғи) тушунчасига яқин «ўзи учун борлиқ» тушунчасини киритди. Бу тушунча, Сартрнинг фикрича, инсон ички олами моҳиятини очиб беради. XX аср Шарқ мутафаккирларидан фарқли ўлароқ, Сартрнинг экзистенциалистик фалсафий қарашлари динсизлик руҳига эга эди. Айнан шунинг учун Сартр инсоннинг ички олами, руҳиятини ташки олам – борлиқдан ажратиб, уларни бир-бирига қарши қўяди. Сартр инсон ва борлиқни бирлаштирувчи илоҳий кучни рад этади. Камю ҳам бошқа экзистенциалистлар сингари ўз асарларида («Бегона», «Вабо») инсон борлигини табиат ва умуман, борлиқдан ажратиб қўяди. Натижада инсон табиатни жонсиз, руҳсиз танадек тасаввур этиб, бу жонсиз табиатда ўз ўрнини топа олмай қолади. (Garb falsafasi. 2004:636-642)

НАТИЖА

Сипехрий инсон борлигининг моҳиятига, ҳам борлиқнинг моҳиятига диққат-эътибор билан қарайди. Чунки унинг қарашлари дин ва иймон тушунчалари билан ҳамоҳанг ҳолда талқин этилади. У инсонни борлиқдан ажратмайди, аксинча, инсонни борлиқнинг бир бўлаги деб талқин қилишни ўз олдига мақсад қилиб олади. Сипехрий нигоҳида, борлиқ Худодан холи бўлмаганидек, Худо ҳам борлиқдан ташқарида эмас, балки унинг ўзидадир. Инсон ва борлиқ ўртасидаги азалий ва абадий ришта Сипехрийнинг алоҳида тўпламни ташкил этган шеъри «Сув одимининг садоси»да янада яққолроқ акс эттирилган. Айтиш мумкинки, Сипехрий бу шеърда инсон, табиат ва борлиқ ўртасидаги муносабатлар тизимини тасвирлаб берган. Бу узвий робита, ҳар бир инсоннинг асотирий даври – болаликдан бошланади. Шунинг учун бўлса керак, Сипехрий инсон, табиат ва борлиқ ўртасидаги алоқадорликни лирик қаҳрамоннинг болалик давридаги хотиралар билан боғлаб тасвирлайди:

باغ ما در طرف سایه دانایی بود.
 باغ ما جای گره خوردن احساس و گیاه،
 باغ ما نقطه برخورد نگاه و قفسو آینه بود.
 باغ ما شاید، قوسی از دایره سبز سعادت بود.
 میوهء کال خدا را آن روز، می جویدم در خواب.
 آب بی فلسفه می خوردم.
 توت بی دانش می چیدم.
 تا اناری ترکی بر می داشت، دست فواره خواهش می شد.
 (Suhrah Sepehri. 1996:275)

Боғимиз донолик сояси томонда эди.
 Бизнинг боғ ҳислар ва гиёҳлар туташган жойда,
 Бизнинг боғ нигоҳ, қафас ва ойна бирлашган
 нуқтада эди.

Бизнинг боғ нур, қуш ва нигоҳ учрашган жойда
 эди.

Бизнинг боғ балким, саодатнинг яшил доирасин
 бир бўлаги эди.

Худонинг пишмаган мевасин

Ўша кунлар уйқумда чайнардим.

Фалсафасиз сув ичардим.

Билимсиз тут терардим.

Анор ёрилиб пишгач, қўл унга хоҳиш фаввораси
 бўларди

Сипехрий болалик даври билан боғлиқ хотираларни шеърда солар экан, албатта табиат ва борлиқдаги нарсалар ва ҳодисаларга мурожаат қилади. Айниқса, сув, ҳовуз, дарахт, гиёҳ, тут, боғ, тоғ, ўрмон, қуш, осмон, ой, ёмғир, ниначи, чумчук, ўрик, анор, бедана, олма, мойчечак, равоч, чуғурчиқ, лочин, шабнам, шамол, ёруғлик, қуёш... каби борлиқдаги нарса ва мавжудотлар Сипехрий болалик даврини тасвирлашда энг кўп қўллаган сўзлар

ҳисобланади. Бу сўзлар гоҳида ўз маъносида, гоҳида эса мажозий маънода ишлатилганлиги билан ҳам алоҳида қадрлидир. Инсон фалсафасиз сув ичадиган даври⁶, яъни болалик даврида борлиқдаги гўзал ва мусаффо нарсалар⁷ каби мусаффо ва гўзал бўлади. Зеро, бу даврда инсон ҳали табиат ва борлиқдан узилмаган, ундан узоқлашмаган бўлади. Борлиқ, яъни инсонни ўраб олган нарсалар ва ҳодисалардан узилмаган инсон эса бахтиёр ҳаёт кечирилади:

فکر، بازی می کرد.
 زندگی چیزی بود، مثل یک بارش عید، یک چنار پارسار.
 زندگی در آن وقت، صفی از نور و عرو سک بود.
 یک بغل آزادی بود.
 زندگی در آن وقت، حوض موسیقی بود.
 طفل، پاورچین، پاورچین، دؤر شد کم کم در کوچه سنجاقک ها
 بار خود را بستم، رفتم از شهر خیالات سبک بیرون.
 (Suhrah Sepehri. 1996:276) دلم از غربت سنجاقک پر.

Фикр ўйнардим.

Ҳаёт зўр ва у ажиб байрамга, чумчук тўла
 чинорга ўхшарди.

Ҳаёт ўша дамлар менга нур ва кўғирчоқлар
 қатори,

Бир қучоқ эркинлик эди.

Ҳаёт ўша дамларда, мусиқа ҳовузи эди.

Гўдаклигим аста-аста юриб ниначилар
 кўчасидан

секин-секин узоқлашди,

Мен ўз юкимни боғлаб хаёлот шаҳридан кетдим,
 Кўнглимда ниначи фироқи.

Ковус Ҳасанлий Сипехрий тафаккурига хос хусусиятлардан бири – табиатдаги нарсалар ва ҳодисаларга урф бўлган одатдаги, анъанавий қарашлар асосида эмас, балки янгича нигоҳ, янгича нуқтаи назар билан, ғайриодатий мавқадан туриб баҳо бериш ва муносабатда бўлишини тўғри таъкидлаб ўтади. Бундай ҳолатни олим Сипехрийнинг орифона дунёқараши билан боғлайди. [4-211] Аммо бу ҳолат Сипехрийнинг сюрреалистик ифода услубига мойиллиги билан ҳам боғлиқ бўлиши мумкин. Шу билан бирга Сипехрийнинг сюрреалистик тасвири ирфоний пойдеворга эга:

برّه ای را دیدم، باد بادک می خورد.
 من الاغی دیدم، ینچه را می فهمید.
 در چراگاه «نصیحت» گاوی دیدم سیر.
 شاعری دیدم هنگام خطاب، به گل سوسن می گفت: «شما»
 من کتابی دیدم، واژه هایش همه از جنس بلور.
 کاغذی دیدم، از جنس بهار.
 موزه ای دیدم دور از سبزه،
 مسجدی دور از آب.

⁶ Яъни сув ҳам муайян бир қонун-қоида билан муайян бир метрда ичилади. Масалан, кириб турган пайтда совуқ сув ичган одам касал бўлиб қолиши мумкин.

⁷ Масалан, гиёҳ, ўт, боғ, гул, сув, ҳовуз, ёруғлик, ой, қуёш, шабнам, ёмғир, осмон, қуш, каклик, ниначи...

سر بالين فقيهي نوميد، كوزه ای ديدم ليريز سؤال.
 قاطرى ديدم بارش «انشاء»
 اشترى ديدم بارش سيد خالى «پند و امثال...»
 (Suhrah Sepehri. 1996:278-279) عارفى ديدم بارش «تننا»
 ها يا هو».

Варрак ямлаётган қўзичокни,
 Беда мазасини тушунадиган эшакни,
 «Насихат» яйловида тўқ бир сигирни кўрдим.
 Шоирни кўрдим, савсан гулига мурожаат
 қилганда уни «Сиз» дерди.

Сўзлари биллурдан терилган китобни,
 Баҳордан ясалган қоғозни,
 Майсалардан узоқ музейни,
 Сувдан йироқ масжидни,
 Ноумид фақиҳнинг ёстиғи устида, саволга
 лиммо-лим кўзани кўрдим.

Кўрдим «иншо» юклар олган хачирни,
 «Панду масал»нинг бўш саватин юклар олган
 туяни,

Тонналаб «ё ҳу» юклар олган орифни кўрдим.
 [5-46]

Сипехрий урф бўлган «одатлар пардаси»ни шунчаки сюрреалистик тасвирларни кўпайтириш ёки кучайтириш учун «йиртмайди». Балки унинг нигоҳида қотиб қолган урф-одатлар пардасини йиртиб, борлиққа, ҳаётга янгича нигоҳ билан қарай оладиган инсонгина табиат ва умуман борлиқ билан қайтадан узвий алоқа ўрнатиб, у билан воҳид бир вужудга айлана олиши мумкин:

چشم ها را بايد شست، جور ديگر بايد ديد.
 واژه ها را بايد شست.

واژه ها بايد خود باد، واژه ها بايد خود باران باشد.

چنر ها را بايد بست، زير باران بايد رفت.

فكر را، خاطره را، زير باران بايد بُرد.

با همه مردم شهر، زير باران بايد رفت.

دوست را، زير باران بايد ديد.

عشق را، زير باران بايد جُست.

زير باران بايد بازن خوابيد. زير باران بايد بازی کرد.

زير باران بايد چيز نوشت، حرف زد، نيلوفر کاشت

زندگی تر شدن پی در پی

زندگی آب تتی کردن در حوضچه «کنون» است. (Suhrah Sepehri. 1996:292)

Кўзларни ювмоқ, ўзгача кўрмоқ керак.

Сўзларни ювиш лозим.

Сўз ёмғирдек мусаффо бўлмоғи керак.

Соябонларни ёпмоқ,

Ёмғир остига бормоқ керак.

Фикрни, хотирани ёмғир остига келтирмоқ керак.

Шаҳарнинг барча аҳолиси билан ёмғир остига бормоқ керак.

Дўстни ёмғир остига кўрмоқ керак.

Ишқни ёмғир тагидан қидириш керак.

Аёл билан ёмғир остига юрмоқ керак.

Ёмғир остига сайр этмоқ керак.

Ёмғир остига нилуфар гулини эймоқ, гапирмоқ,
 бирор нарсани ёймоқ лозим.

Ҳаёт ҳар лаҳзада ҳўл бўлишдир.

Ҳаёт «ҳозир» ҳовузчасида чўмилишдир.

Одатда одамлар ёмғирдан қочишади, ҳўл бўлиб қолишдан қўрқишади. Аммо Сипехрий, аксинча, ёмғир остига ҳўл бўлиш ва ҳамма нарсани ёмғир остига кўришни тавсия этади. «Ёмғир» бу ерда борлиқ симболи, табиат «элчи»си. Ундан қочмаган ва кўрқмаган инсонгина у билан мулоқотга кириша олади. Фақат шу йўл билан инсон нафақат борлиқнинг асл моҳиятини англаши, маърифат этиши мумкин, балки ўз моҳиятини ҳам англаш даражасига етиши мумкин бўлади. Шу жиҳатдан ҳам, борлиқ деган тушунча Сипехрий нигоҳида «ҳақиқат» тушунчаси билан ҳамоҳанглик касб этади:

آسمان را بنشانيم میان دو هجای «هستی».

ريه را از ابدیت پُر خالی بکنيم.

بار دانش را از دوش پرستو به زمین بگذاريم.

نام راباز ستانيم از ابر،

از چنار، از چشه، از تابستان.

روی پای تر باران به بلندی محبت برويم.

در به روی بشرو نورو گیاه و حشره باز کنيم. (Suhrah Sepehri. 1996:293)

“Борлиқ”нинг икки бўғини орасига осмонни жойлаштирайлик.

Ўпкани абадиёт-ла тўлдириб-бўшатиб турайлик.

Илм юкини қалдирғоч елкасидан ерга туширайлик.

Булутни, чинорни, чивинни, ёзни яна бир қарра англайлик,

Ёмғирнинг намли қадами узра муҳаббат тепалигига чиқайлик.

Эшикни гиёҳ, ҳашорат, нур ва инсоният юзига очайлик.⁸

Борлиқ моҳиятини англаш орқали «ҳақиқат овози»ни эшитиш инсонни абадиёт билан боғлайди. Зотан, борлиқнинг ўзи абадиётдир.

ХУЛОСА

Юқорида айтилган фикр ва мулоҳазалардан шундай хуласаларга келиш мумкин:

1. Сипехрий инсон ва борлиқ ўртасидаги робита мазмунини ёритишда ғоявий йўналиш нуқтаи назаридан экзистенциализм фалсафасининг бадий ижоддаги инъикосига таянади, аммо воқеа ва ҳодисаларнинг бадий акс эттирилиши учун сюрреалистик тасвир йўналишини танлайди. Шоир инсон ва борлиқ ўртасидаги замонавий муаммолар гирдобиди “асл моҳият” куйчиси сифатида майдонга чиқади.

⁸ Барча шеърий таржималар муаллиф томондан бажарилган.

2. Шоирнинг инсон, борлиқ ва табиат ўртасидаги бадий тафаккури бир неча босқичлар орқали яхлит ва яқунланган тизим даражасига кўтарилди. Шоир биринчи босқичда натурфалсафа (Naturphilosophie) мавқеидан туриб, инсонни – микрокосмининг, коинотни – макрокосмининг бир бўлаги, ажралмас бир қисми сифатида талқин этади. Иккинчи босқичда эса ирфон фалсафасидаги «вахдати вужуд» назариясига мурожаат этиб, бу назариянинг янги формуласини яратди: инсон табиатнинг бир бўлаги, табиат эса борлиқ (макркосм)нинг ичиди жойлашган.

3. Инсон олдида эса азалий ва абадий вазифа қўйилган: борлиқни англаш орқали ўзини кашф этиш. Инсон фақат борлиқни кашф этиш йўли орқали ўзининг асл моҳияти ва табиатини кашф эта олади. Ўзини кашф этган инсон, «ҳақиқат изидан» боради, яъни «ирфон зинаси» - Худони англаш босқичига кўтарилди.

АДАБИЁТЛАР

1. اشوری داریوش. (۱۹۸۷) پیام در راه. - تهران، طهوری -ص ۷۲.
2. اشوری داریوش، کرم امامی، حسین معسومی. (۱۹۹۲) پیام در راه. چاپ چهارم، - تهران، نشر طهوری -ص ۲۲۱
3. Боров Ю.Б. (2003) Эстетика. Теория литературы. Энциклопедический словарь терминов. - М.: Изд. Астрель·АСТ., - 575 с.
4. Бертельс Е.Э. (1965) Суфизм и суфийская литература. - М.: Наука, - С 523.
5. Бретон А. (1986) Манифест сюрреализма. // Называть вещи своими именами. - Москва.
6. Бабенко Л. Г. (2004) Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа. Учебник для вузов. - М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, - 464 стр.
7. Введение в литературоведение. Под редакцией Л.В. Чернец. (2006) Издание второе, переработанное и дополненное. - М.: Высшая школа, - 680 с.
8. Голль И. (1986) Манифест сюрреализма // Называть вещи своими именами. - Москва.
9. Гусейнов Б.М. (1969) Новое и новаторское в современной персидской поэзии. // Теоретические проблемы восточных литератур. - М. - С. 34-37.
10. لنگرودی شمس. (۱۹۹۲) تاریخ تهلل شعر نو. جلد چهارم. - تهران: نشر مرکز، -ص ۲۲
11. Islomov, Zohidjon (2019) "SOURCE STUDIES ANALYSIS OF MANUSCRIPTS OF "MUQADDIMATU-LADAB" IN FOREIGN ARCHIVAL FUNDS," The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 41. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2019/iss4/41>
12. Ismailova, Yulduz (2020) "CROSS-LANGUAGE PHONETIC INTERFERENCE IN LEARNING THE ARABIC LANGUAGE," The Light of Islam: Vol. 2020 : Iss. 2 , Article 7. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2020/iss2/7>
13. Ismailova, Y. A. (2019). The use of interactive methods in teaching students professional-oriented reading. ISJ Theoretical & Applied Science, 10 (78), 209-213.
14. Raziya B. Matibayeva, Zohidjon Islomov (2020) «RELATIONSHIP OF RELIGION AND TRADITION IN CENTRAL ASIA». International Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Reviewed Open Access International Journal, Vol 09 Issue 12, Dec 2020, ISSN 2456-5083, P.92-96.
15. Nasirova, Malika (2019) «INCOMPLETE CONJUNCTION OF WORDS IN THE ARABIC GRAMMAR,» The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 15. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2019/iss4/15>
16. Nizamova, Feruza (2019) "AMIR HUSRAF'S LITERARY HERITAGE IN APPLIED ART RITUALS," The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 16. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2019/iss4/16>
17. Rustamiy, Salima (2019) "ON SIGNIFICANCE OF SCIENCE OF BALĀĠAT IN ACHIEVING LINGUISTIC AND AESTHETIC PERFECTION," The Light of Islam: Vol. 2019: Iss. 4, Article 14. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2019/iss4/14>
18. عابدی کامیار. (۲۰۰۰) سهراب سپهری. زندگی و آثار. - تهران، نشر ثالث، ص. ۵۷۹
19. Oydin Ogdoshlu. (1997) Gorezon az jedol bo jahone magshush. Dar boge tanhoeye. / Ispondono, Isfahon. -271b.
20. O`zME. (2002) 3-jild. - 392b.
21. Сартр Ж.П. (1953) Экзистенциализм — это гуманизм / Пер. с фр. М. Грецкого. - Изд-во иностр. лит -Moskva, -224b.
22. Umirzoqova N.T. (2005) Usmon Nosir she`riyatida ruhiyat tasviri // filolo.f.n.diss.avtoreferati. -Toshkent. -167b.
23. سپهری سهراب. (۱۹۹۶) هشت کتاب. - تهران: چاپ پانزدهم. نشر طهوری. ص. ۶۵۷
24. شمیسای سیروس. (۱۹۹۵) بیان معانی. - تهران: نشر فردوس. - ص ۶۴-۶۵
25. Shoaliyeva N. (2002) Qizil gulning siri: Suhrob Sipehri hayoti va ijodiga chizgilar / Yozuvchi. - Toshkent. - 94 b.
26. Shoaliyeva, Nargiza (2019) "SEVEN STAGES IN "MANTIC UT-TYRE" ("THE JOURNEY OF LOGIC") BY ATTAR IN SUKHROB SIPEHRI'S POEM "ADRESS"," The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 19. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2019/iss4/19>
27. Garb falsafasi. (2004) O`zbekiston Faylasuflar Milliy jamiyati nashri / Sharq NMK, -Toshkent, -627b.
28. (۲۰۰۴) گونه های نوآوری در شعر معاصر ایران، - تهران. نشر ثالث، - ۹۶ص

REFERENCES

1. Ashuri Doriyush, Karim Imomiy, Huseyn Ma`sumiy. (1992) Payomi dar roh / Tahuriy, Tehron - 221b.
2. Ashuri Doriyush (1978) Payomi dar roh . Tahuriy, Tehron 172b.

3. Borev Y.B. (2003) Estetika. Teoriya literature. Ensiklopedicheskiy slovar terminov. Moskva, izd. Astrel AST. -575s.
4. Bertels E. E. (1965) sufizm b sufiyskaya literatira. Moskva, Nauka. – 523s.
5. Breton A. (1986) Manifest surrealizma.// Nazivat veshi svoimi imenami. Moskva.
6. Babinko L.G. (2004) Filologicheskiy analiz teksta. Osnovi teorii prinsipi i aspekti analiza. Uchebnik dlya vuzov. Moskva, Akadademicheskiy proekt, Ekaterinburg, Delovaya kniga, -464s.
7. Vvedeniye v literaturovedeniye. Pod redaksiyey L.V. Chernes. (2006) Izdaniye vtoroye, pererabotannoye I dopolnennoye, Moskva, Visshaya shkola, -680s.
8. Goll I. (1986) Manifest syurrealizm // Nazivat veshi svoimi imenami. Moskva.
9. Guseynov B.M. (1969) Novoye i navotorskoye v sovremennoy persidskoy poezii.// Teoriticheskiye problem vostochnix literatur. Moskva, - 34-37s.
10. Langrudi Shams. (1992) Torixe tahlili she`ri nov / jelde 4 Markaz, Tehron -365b.
11. Islomov, Zohidjon (2019) “SOURCE STUDIES ANALYSIS OF MANUSCRIPTS OF “MUQADDIMATU-LADAB” IN FOREIGN ARCHIVAL FUNDS,” The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 41. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiu/vol2019/iss4/41>
12. Ismailova, Yulduz (2020) “CROSS-LANGUAGE PHONETIC INTERFERENCE IN LEARNING THE ARABIC LANGUAGE,” *The Light of Islam*: Vol. 2020 : Iss. 2 , Article 7. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiu/vol2020/iss2/7>
13. Ismailova, Y. A. (2019). The use of interactive methods in teaching students professional-oriented reading. ISJ Theoretical & Applied Science, 10 (78), 209-213.
14. Raziya B. Matibayeva, Zohidjon Islomov (2020) «RELATIONSHIP OF RELIGION AND TRADITION IN CENTRAL ASIA». International Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Reviewed Open Access International Journal, Vol 09 Issue 12, Dec 2020, ISSN 2456-5083, P.92-96.
15. Nasirova, Malika (2019) «INCOMPLETE CONJUNCTION OF WORDS IN THE ARABIC GRAMMAR,» The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 15. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiu/vol2019/iss4/15>
16. Nizamova, Feruza (2019) “AMIR HUSRAF’S LITERARY HERITAGE IN APPLIED ART RITUALS,” The Light of Islam: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 16. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiu/vol2019/iss4/16>
17. Rustamiy, Salima (2019) “ON SIGNIFICANCE OF SCIENCE OF BALĀĠAT IN ACHIEVING LINGUISTICAESTHETIC PERFECTION,” The Light of Islam: Vol. 2019: Iss. 4, Article 14. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiu/vol2019/iss4/14>
18. Obidiniy Komyor. (2000) Suhrab Sipehri / Soles, -Tehron.- 579b.
19. Oydin Ogdoshlu. (1997) Gorezon az jedol bo jahone magshush. Dar boge tanhoeye. / Ispondono, Isfahon. -271b.
20. O`zME. (2002) 3-jild. – 392b.
21. Sartr J.P. (1953) Ekzistensializm – eto gumanizm / per. s fran. M. Greskogo. Moskva, izd-vo inostr. lit. – 224s.
22. Umirzoqova N.T. (2005) Usmon Nosir she`riyatida ruhiyat tasviri // filolo.f.n.diss.avtoreferati. -Toshkent. -167b.
23. Suhrab Sepehri. (1996) Hasht Ketob / Tahuri. -Tehran, -657b.
24. Shamiso Sirius. (1995) Bayon va ma`ni / Firdavs, -Tehron. -320b.
25. Shoaliyeva N. (2002) Qizil gulning siri: Suhrab Sipehri hayoti va ijodiga chizgilar / Yozuvchi. – Toshkent. – 94 b.
26. Shoaliyeva, Nargiza (2019) “SEVEN STAGES IN “MANTIC UT-TYRE” (“THE JOURNEY OF LOGIC”) BY ATTAR IN SUKHHOB SIPEHRI’S POEM “ADDRESS”,” *The Light of Islam*: Vol. 2019 : Iss. 4 , Article 19. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiu/vol2019/iss4/19>
27. Garb falsafasi. (2004) O`zbekiston Faylasuflar Milliy jamiyati nashri / Sharq NMK, -Toshkent, -627b.
28. Hasali Kovus. (2004) Gonehaye novovari lar she`ri muosire Iran / Soles, - Tehron. -492b.

